

HORNYIK ANNA

1. A dadáról általánosságban¹

*Dada was born of moral exigency, from an implacable moral will.
Dada proposed to liberate man from all servitude,
whatever the origin, intellectual, moral, or religious.²*

1.1. KÁOSZ A DADA KÖRÜL – MI A DADA?

A dada fogalma a forradalmi művészeti kiáltványokban került megfogalmazásra először.³ Ettől függetlenül, a dadaelemek már a kiáltványokat megelőző alkotásokban is jelentkeztek, mint motívumok, azonban definíciója jól körülhatárolhatóan és érthetően a kiáltványok révén került meghatározásra, amelyekben egyaránt szerepeltek szabadversek, képversek, rajzok, grafikák, illetve rövid, abszurd prózák.

A dadában nem lehet egyöntetűen elhatárolni a művészeti ágakat és motívumokat, mert azok vegyesen, rendszertelenül jelennek meg, részletként vagy fő vezérfonalként, a mondanivalótól függően. Így a dadaistákat nem lehet aszerint meghatározni, hogy hány művészeti ágban jeleskedtek, inkább aszerint, hogy a dada művelői hogyan határozták meg önmagukat. Így a magyar dada képzőművészetet és szobrászatot például Moholy-Nagy László képviselte. A dada költészetben Kassák Lajos, míg a prózában Déry Tibor, Bartha Sándor hagyott maradandó alkotásokat. A dada abszurd zenéjének képviselői Magyarországon, a teljesség igénye nélkül, a nyolcvanas évek underground világából közismert A. E. Bizottság együttes és tagjainak önállóan megkomponált és előadott zenéi is, a Tudósok zenekar, illetve a Bëlga együttes, de dadaistának lehet tekintetni a meghatározást nélkülöző zenei irányzatokat is.

- 1 A szakdolgozat eredeti címe *Egy speciális igényű zsidó informális közösség támogatása dada művészeti elemekkel – Tristan Tzara dada módszere alapján*, amely az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Zsidó közösségszervező alapszakának záróvizsgájára készült, a Közösségszervezés művészetek által kategóriában 2015 tavaszán, védésére 2015. június 22-én került sor. A szakdolgozat teljes terjedelemben az egyetem könyvtárában olvasható.
- 2 Dawn Ades, *Dada and Surrealism = Modern Art – Impressionism to Post-Modernism*, szerk. David Britt, Thames & Hudson, London, 1974, 203-204. A dada erkölcsi végszükségből született, egy mérhetetlen erkölcsi vágyból. A dadának a célja az emberiség felszabadítása volt, minden, akár származási, intellektuális, erkölcsi vagy vallási szolgálat alól.
- 3 Az első dada kiáltvány megfogalmazójaként számos más dadaista, így Hugo Ball neve is említésre kerül. Ezt azonban egyöntetűen egyik kutatás sem támasztotta alá teljese mértékben, így Tristan Tzara maradt a dada kiáltójeként nyilvántartva az általa készített dada kiáltványok teljessége és számos dada tevékenysége miatt.

Duchamp, Brancusi és Tzara Brancusi műtermében, 1921

A dada megnevezés a francia Larousse értelmező szótárban szereplő szóra való rábökéssel jött létre. Ámbár maga Tristan Tzara is azt mondja, hogy a „dada nem jelent semmit”,⁴ és hogy felesleges keresni a szó „etimológiai, történelmi vagy legalább pszichológiai eredetét”.⁵ Számos művészettörténész jelentőséget ad a dada szó jelentésének és ebből eredendően magyarázza a dadaizmust, ezáltal szubjektív módon árnyalván annak lényegét, annak ellenére, hogy a név létrejöttének a kontextusa a lényeg, a jelentése - a véletlen szerencsés játéka ellenére - másodlagos.

A fent leírt, gyakorlatban is alátámasztott véletlenszerűséget szem előtt tartva csupán azt lehet megállapítani, hogy a hangsúly magán a spontaneitáson van, a dada nevének nincs azon felül célja, mint hogy „legyen neve a babának” annak a közvetlenséggel és humorral párosult életérzéshez, amit a dada sugall. Ezáltal egyfajta nevet kapott az értelmetlenség, vagy új értelmet egy már elfogadott, sztenderd fogalom.

A dadaizmus körül kialakult káoszért nem kizárólag a dadák okolhatók. Egyrészt a (19-20. századi) modern művészetet vizsgálók egyedi hozzáállása az expresszionizmushoz,⁶ valamint magához a dadához, illetve a szellemi felkészületlenség a szabadságra, amit a dada hirdetett.

A dada számos művészettörténészt zavarba ejtett és a mai napig is zavarba ejt, minek eredményeképp egyes művészeti, művészettörténeti lexikonok kihagyják a dadaizmust a művészeti irányzatok felsorolá-

4 Tristan TZARA, *AA úr az antifilozófus. Dadaista kiáltványok és válogatott versek 1914-1936*, Orpheusz, Budapest, 1992, 28.

5 Uo.

6 Egon FRIEDEL, *Az újkori kultúra története*, II., Holnap, Budapest, 1998, 935.

sából.⁷ Más kiadványok egyenesen a dadából eredeztetik az izmusokat,⁸ nem mindig helytálló módon a destruktivizmus pusztító céljaival hozzák összefüggésbe, vagy a futurizmussal tévesztik össze, illetve pont eme két irányzat létrejöttét egyenesen a dadából következtetik,⁹ holott a dadaizmust már megelőzte a destruktivizmus és a futurizmus szele.¹⁰ (Valószínűsíthetően ennek oka az, hogy ezen könyvek a „tárgyilag oszlatáshoz szükséges történelmi idő elteltét” megelőzően kerültek megfogalmazásra.)

A dadának akkor volt és van köze a destrukcióhoz, amikor destrukciót tapasztal(t) a világban. Kizárólag tényekkel foglalkozott és foglalkozik, a maga nemes módján reaktív. A futurizmustól az különböztette meg, hogy felismerte, hogy a tényszerűségben nincs új és nincs régi, hiszen „ilyen különbséget a tények nem ismernek”,¹¹ hiszen nem lehet újat építeni a régi lerombolásával, mert minden új a régihez képest nyeri el az „új” jellegét.

A legméltánytalanabb hozzáállásról a dadához az egyik 20. század elején vizsgálódó művészettörténész munkássága tanúskodik, miszerint „a művészetet, s főként az expresszionizmust tiszavirág életűnek írja le, lármás tudorkodónak, látványos hadonászónak, zsurnaliszta hajlamúnak, amellyel a művészetet a politika és szociológia komor festékébe mártja”.¹²

A fentiekben idézett véleményt támogató nézet a dada gyors halálát hirdette, és táborá sokkal nagyobb volt, mint a dadát támogatóké. A dadát ellenzők a következő logikai bukfencsel igyekeztek alátámasztani véleményüket: „amikor a művészet kezdi átlátni magát, akkor hanyatlása veszi kezdetét”.¹³

Az izmusok megjelenése nem csupán a művészek köreiből váltott ki lelkesedéssel vagy ellenkezéssel vegyített zűrzavart, a 20. század eleji művészettörténészek két nagy csoportra oszlottak: egyikük a hagyományokhoz, a jól bevált és ismert módszerek által vizsgálható műveket dicsőítették, ugyanakkor az újakat személyes benyomások alapján leértékelték. A másik csoport a még nem megfogalmazható, de nagy hatású művészeti irányzatokat szintén személyes vélemény és megélés alapján vették védelmükbe. A fentebb körülírt személyeskedés bűvkörében a művészettörténészek is heves vitába szálltak egymással és a következőképpen nyilatkoztak: „az 1900-as év utáni művészetet vizsgáló szakembereket dilettánsok”,¹⁴ akik „csak értekezhetnek tudománytalan módon, ami már tudomány tárgyává lett”,¹⁵ mert „a művelődéstörténet az alkotások fiziológiai jellegét vizsgálja a műalkotásnak [...] milyen fokon mutatták meg az

7 ERNST GOMBRICH, *A művészet története*, Gondolat, Budapest, 1974, 455–490.

8 FRIEDEL, *I. m.*, 907.

9 SALAMON KONRÁD, *Világtörténet*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 962; BRENTON SANDERSON, *Tristan Tzara and The Jewish Roots of Dada*, <http://www.theoccidentalobserver.net/2011/11/tristan-tzara-and-the-jewish-roots-of-dada-part-1/>; Uő., <http://www.theoccidentalobserver.net/2011/11/tristan-tzara-and-the-jewish-roots-of-dada-part-4/>.

10 ELIANA PRINCI, *A művészet története*, Corvina, Budapest, 2009, 287–293.

11 BLAU LAJOS, *Zsidók és világkultúra*, Múlt és Jövő, Budapest, 1999, 423.

12 FRIEDEL, *I. m.*, 935.

13 *Uo.*, 938.

14 FRIEDEL, *I. m.*, 907.

15 *Uo.*, 908.

évszázadnak és a kor testének önnön alakja lenyomatát”.¹⁶ Az izmusok ellenzői akkor még nem tudták, hogy az izmusok nagyon pontosan írták le a „kor szellemének testének önnön alakja lenyomatát”.¹⁷

A művészettörténeti lexikonokon túl számos egyéni kiadvány foglalkozott és foglalkozik a dadaizmus kérdésével, olykor individuális szinten és megközelítésből. Ezek a hozzáállások misztifikálják a dadát és megfosztják az alapelveitől, mely szerint a dada közösségi és egyben individuális művészet. Eme kiadványok többnyire a művészet művelőihez és kedvelőihez, úgymond magányosaihoz, individualistáihoz vagy épp az elit csoportjához szólnak, amivel ugyan gazdagabbá teszik a dada kutatását, gyakorlatilag azonban megnehezítik annak tárgyilagos meghatározását és kifejtett hatását.

Ritkaságszámba mentek azok a dadaisták védelmében felszólalók, mint a 20. század első negyedében tevékenykedő José Ortega, „a metafizika professzora”, aki azt mondja igen mélyen ható könyvében, a *Korunk feladatában*: „soha nem mutatja meg olyan szépen bűvös hatalmát a művészet, mint öngúnyolásában. Hisz éppen azzal a gesztussal őrzi meg művészies voltát, amellyel gúnyt űz magából, a tagadása egy csodálatos dialektika folytán megmaradásává és diadalává válik.”¹⁸

A dadaizmus a kor azon hű képmásának egyike, amely a spontaneitáson túl a rögtönzést, közvetlenséget, humort, reakciót, mozgást, önállóságot, szabadságot, mindenekelőtt pedig az életet¹⁹ hirdette, ezekből az alapelvekből kiindulva mutatta folyamatosan a precíz tükörképét az adott kor töredezett valóságáról.

A dada fenti jellegzetességeit többek között a következő mondatok ötvözik: „A dadaizmus klasszikus meghatározását egy dadaista regény hőse, Moravagine így fogalmazza meg: »La vie est une chose vraiment idiote.« Azaz: az élet valóban idióta egy ügylet.”²⁰ Illetve a dada mozgalom egyik zürichi megalapítója, Marcel Janco a következőképpen próbálta kivédeni a dadát: „az írók nihilista módjára kijelentették, hogy a művészet halott, a dada pedig vice”.²¹

Összegezve elmondható, hogy a dada az élet ellentmondásaira ellentmondással válaszolt, ami további ellentmondásos véleményeket és hozzáállásokat eredményezett, amely folyamatról a legérthetőbben és legegyszerűbben Haim Finkelstein professzor nyilatkozott: „A dadának két oldala látható, az egyik a negatív, amely a skandalumot, a botrányt, az eredménytelen bugyborékolást mutatja és a másik, a pozitív folyam, amely a kreativitást, szabadságot és közvetlen kifejezést helyezi célul, előtérbe.”²² Eme tárgyilagos megközelítést maga Déry Tibor *Dadaizmus* című cikkében sem tudta megfogalmazni, mert szubjektív szempontból azt írja, hogy „a dada nem politika, nem művészet, nem filozófia és nem társadalmi mozgalom, a dada: mozdulatlanság, egy lelkiállapot, melyet a bomlott idők, a kor halotti maszkjának szörnyű látványa idézett elő fiatal s tragikusan koravén lett emberekben”.²³

16 *Uo.*

17 *Uo.*

18 FRIEDEL, *I. m.*, 938.

19 TZARA, *I. m.*, 38.

20 FRIEDEL, *I. m.*, 935.

21 Haim FINKELSTEIN, *Jews in Dada*, <https://www.youtube.com/watch?v=WefLvFUieZ8>.

22 *Uo.*

23 DÉRY Tibor, *Dadaizmus*, Nyugat 1921/7, 3.

Ennek oka valószínűsíthetően abban rejlik, hogy a „dada” szó tetszőlegesen behelyettesíthető bármely más szóval, fogalommal, s ily módon a dada értelmezője sajátos, egyéni igazságának adhat hangot. Például a következő mondatban bármely szóval fel lehetne cserélni a dadát, és máris más értelmet kap a mondanivaló: „DADA: föltétlen, vitathatatlan hit minden istenben, a közvetlenség azonnali termékében: DADA; hátránytalan és könnyed ugrás egyik harmóniából egy másik szférába...” (dada = erkölcs, demokrácia, nyúl, piros, szalma...) A továbbgondolásra hajlamos, kreatív emberekre jellemző, hogy olyan szavakkal helyettesítse be a dadát, amely fogalmak vágyottak, közérthetőek és a közízlés formálásában jelentős szerepet játszhatnak, illetve aktuálisak. A dada körülírásához a következő részlet pszichológiai háttere igaznak tűnik: „Bialik életműve szintéziskísérlet, a mozdulatlanságával lázadásra készítő hagyományos világ, és a zsidók számára új kereteket teremteni vágyó, de a bukástól is rettegő ifjúság törekvéseinek ötvözése.”²⁴

A dadára mindent lehet mondani, csak azt nem, hogy mozdulatlan, mivel reaktív, ugyanakkor proaktív, ösztönös művészet. Ha nincs történet, nincs dada. Politika, mert mindenkori kiáltványa társadalmi kritikát tartalmaz; művészet, mert a művészet nyelvén lép fel az aktualitások ellen; filozófia, mert eszméje van, és lelkiállapot, mint minden, ami művészet.

1.2. A DADA MEGJELENÉSÉT MEGELŐZŐ TUDOMÁNYOS ÉS TÁRSADALMI ESEMÉNYEK, VALAMINT A DADA HIVATOTT SZEREPE A TÁRSADALOMBAN, MEGJELENÉSÉNEK IDŐPONTJÁBAN

A 21. század végén és a 20. század elején az ipar és a tudomány területén villámszerű gyorsasággal jelentek meg az újabbnál újabb technikai találmányok, amelyek mozgalmas társadalmi-kulturális változásokat, sőt az addig érvényben lévő és széles körben elfogadott életviteli koncepciók megrendítését eredményezték. Példaként csak néhányat sorolnék fel: gőzmozdony, gőzhajó, elektromos áram, telefon, dinamit, szeizmográf, automobil, röntgen, rádiósugárzás, film, távirányító stb. Ezen találmányok, valamint a nem materiális tudományok (pszichológia, filozófia) berkeiben elért eredmények egyaránt kihatottak a politika, állam-berendezés színterén történt változásokra is, ugyanis az új, egyre szélesebben elterjedő vívmányok át-tételesen, de megkérdőjelezték a régi társadalmi berendezések helyénvalóságát.

A 21. század végi „liberalizmus hanyatlásának”, „kollektivizmus eljövételének” szele érezhető volt, azaz a „szocializmus térhódításának időszaka”, a „tőkés anarchia” idejének beköszönte, amelyért a fejét felüti „öntudatlan szocializmus” volt okolható.²⁵

A korszak nagy gondolkodói, mint például Freud, Nietzsche egytől-egyig a babonák, hiedelmek és a tudatlanság ellen léptek fel, és az addig tabu témának tartott kérdésekre igyekeztek tudományos válaszokat adni. Ebben az úgymond második felvilágosodás korszakában a pszichológia, filozófia elérhetővé váltak, az „utcára” kerültek, miáltal kétkedést, bizonytalanságot szültek a társadalom által biztosított nyugalmat

24 Jean-Christophe ATTIAS, *A zsidó kultúra lexikona*, Balassi Larousse, Budapest, 2003, 146.

25 FERGE ZSUZSA – LÉVAI Katalin, *A jóléti állam*, Hilscher R. Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 2004, 228.

élvezők köreiben. Az általános légkör azt sugallta, hogy az addig érvényes társadalmi berendezkedések új alapokra kell, hogy helyezkedjenek, a „tárgyilagos igazság” alapjaira.²⁶ Társadalmi szinten, a nemzeti (náció)állam ideája, korlátainak kialakulása és megerősödése, a tudomány által megindult általános emberi jólét fejlődésének ellentmondott.

Az addig biztonságban levő és a társadalom szempontjából lényeges szerepet betöltő művelt polgárság kiváltságos helyzetét a munkásosztályból kitermelt új polgárság megjelenése alapjaiban megrendítette. A nemzetállam koncepcióját megvalósulni kívánó vezetés célja, hogy a polgári réteget, amely a társadalom belső diplomáciai rétegét képezte, a saját céljainak megvalósítására használja, nem várt eredményeket hozott. A nemzetállam eme összetartó erőt képviselni hivatott osztályrétege bomlásnak indult. A munkásosztályból kitermelt új polgárság a régi polgárság ízlésvilágát és meghatározó jegyeit mesterségesen és felszínes módon elsajátítva ragaszkodott a hatalomhoz juttatóihoz. Ebben a helyzetben az új polgárság, amely inkább a gazdasági középosztályt képviselte, semhogy az értelmiségi polgárság rétegét, az őt kitermelő vezetőség iránt érzett hálából a nemzetállamisághoz ragaszkodott, és mivel fel lett ruházva a művelt polgárság (értelmiség) jogaival, egyre inkább a nyárspolgárság, kispolgárság jegyeit öltötte magára, ezáltal hozzásegítve a régi polgárság lejáratását. Mindamellett külsőségekben, bábu módjára igyekezett a művelt polgársággal azonosulni, közte elvegyülni.²⁷

Eközben a polgári osztály értelmiségének minden előfeltétele és hajlandósága megvolt ahhoz, hogy a találmányok terén elért eredményeket és a globális jólét eszméjét rugalmassággal fogadja. Annál is inkább, mert műveltségéből adódóan nem látott veszélyt a nyílt társadalmi rendszerekben.

A fentiekben leírtak alapján megállapítható, hogy a polgárság a 20. század elején észlelhető társadalmi rend változásából, azaz a munkásosztályból kitermelt újpolgárság megjelenésével két, egymásnak ellentmondó társadalmi osztálynak a gyűjtőfogalmává vált, amely az inkább gazdasági középosztálynak nevezhető osztályrétegből és a már meglévő, művelt polgári rétegből állt. Ebben a társadalmi miliőben született meg a dada: a gyors változások időszakában, ahol csupán a technika, ipar, tudomány fejlődött hatalmasat, a nemzetállam vezetői viszont igyekeztek egyfajta önkényuralmat gyakorolni. A dada egyértelműen a fejlődés és az értelmiségi polgári réteg oldalára állt a nemzetállam eszméjével szemben. A nemzetállam eszménye mindinkább erőre kapott, ezért eme légkörben egy olyan társadalmi, majd később művészeti közösséget kellett létrehozni, amely, rejtetten, magában fogja hordozni a tudomány és vallás globális, mindenkire egyaránt kiható pozitívumát, kihagyván minden olyan motívumot, ami korlátokat épít.

26 SANDERSON, *Tristan Tzara and The Jewish Roots of Dada*, <http://www.theoccidentalobserver.net/2011/11/tristan-tzara-and-the-jewish-roots-of-dada-part-4/>.

27 A tragikusan elhunyt Bada Tibor festő, előadóművész és költővel (1963. 08. 11. Újvidék - 2006. 07. 04. Budapest) alkotókként számtalanszor beszélünk végig a dadát, mintegy bírálva azokat a tendenciákat, amelyek a dadaizmus leple alatt, olykor félreérthető módon jelentek meg. Ezeket a beszélgetéseket leginkább kapcsolatunk elején folytattuk, 1989 és 1992 között, de a pontos időpontokra, tekintettel az idő múlására, már nem emlékszem. Néze-teink nem mindig voltak azonosak. Dolgozatomban csupán azokat az álláspontokat soroltam fel, amelyekben egyezett a véleményünk.